

Dušková, Sáša

[**Bielińska, Maria. Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku**]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1969, vol. 18, iss. C16, pp. 162-165

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102280>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

o jejich bližší určení, spokojivše se povšechnou charakteristikou příslušné písařské ruky (Karloino — gotika, Beneventana, atd.). Je mimo pochybnost, že při rozptýlenosti vydávané látky nebylo víc možné udělat. Ozelel bych dokonce ty charakteristiky písařských rukou, kdyby byl svazek doplněn alespoň určitým počtem vhodně vybraných grafických ukázek. Že editoři nechali prakticky stranou i stylistické zařazení jednotlivých kusů, jen zjišťují, naprosto ovšem nevytýkám. Záhlavní poznámky obrazejí dále pozornost k indorsátům (podle jakých zásad, není jasné), zachycují dosavadní tisky, literaturu a podle potřeby podávají i další vysvětlení. Je jistě velmi obtížné vyslovit se o úplnosti a povaze všech těchto údajů v jednotlivostech. Povšechně mohu jen říci, že jde o údaje namnoze velmi stručné.

Ve vlastním otisku textů je několik poněkud překvapujících jednotlivostí. Zřejmě se nevyznačuje užití prodlouženého písma, textové poznámky jsou číselné, nikoli písemné, poznámky věcně prakticky takřka odpadají včetně odkazů na citáty z Písma. Omyly předloh i v opisových dochovaných se respektují v textu, upozorňuje se na ně vykřičníky v kulaté závorce položenými, konsonantní „u“ se ponechává i v obecných jménech ve vokální podobě. Přesnost otisků jsem neměl příležitost ověřit si ani v jediném případě. Tu či onde je možno opravit zřejmě přehlédnutou chybu a ujednotit interpunkci. Svazek je doplněn jen registárem kusů v něm otištěných a rejstříky jmenným a věcným. Uživateli těchto rejstříků musí se spokojit s faktem, že se odkazuje jen na stránky, nikoli i na řádky, edice. Řádkování, které je v Kodexech běžné, tu totiž není zavedeno. Jmenný rejstřík představuje dost podstatné zjednodušení standardních rejstříkových norem (různá grafika jmen je jen z části respektována, systém odkazů je nedokonalý, ražení hesel není zcela důsledné, místní jména nedůsledně — a pro cizince ne dost zřetelně — určována, atd.). Rejstřík věcný je dost skoupý, tím skoupější, že v některých heslech přechází (nejen pouhými odkazy) do rejstříku jmenného (viz na příklad heslo *ecclesia*). Dodal bych, že jsem také pohřešil podrobnější poučení o tom, jak rejstříku užívat.

Ad c) V svazku jsem našel celkem čtyři bohemica. Pod čís. 22 a 24 jsou tu dva listy papeže Jana X. z r. cca 925 a pod čís. 67 list papeže Alexandra II., týkající se vesměs zákazů slovanské bohoslužby. Jde o kusy sice vesměs známé ze starých edic (objevi se také, jak jsem zjistil v právě nyní chystaném III. svazku publikace „*Magnae Moraviae fontes*“), které však chybí v CDB a jichž neužil také V. Novotný. Jako čtvrtý je tu pod čís. 162 zápis z r. 1094 o tom, kterak uherský král Ladislav zřídil (constituit) biskupství záhřebské „ut, quos error idololatrie a dei cultura extraneos fecerat, episcopalis cura ad viam veritatis reduceret“. „Ad instruemdam ergo huius plebis ignorantiam“, praví se tu dále „quendam Boemicum venerabilis vite virum nomine Duch idoneum reperit, quem eidem ecclesie pastorem ... delegavit.“ Tohoto jistě velmi zajímavého zahraničního Čecha — jak se zdá — zbývá plně teprve uvést do českých dějin. Dodávám, že Gamsova Series jej sice zná, neuvádí však, že byl českého původu.

Ad d) Pročítáme-li materiál v recensovaném svazku obsažený, vnímáme naplno, jak ovlivnila osudy listiny v tom či onom teritoriu tradice staré římské listiny notářské. V této době, kdy se u nás teprve nesměle hlásí počátky listiny panovnícké (za Vratislava II.) je na půdě chorvatsko-dalmatsko-slavoňské instituce listiny jako obecně užívaného prostředku k fixování právních vztahů mezi příslušníky různých společenských tříd (včetně měšťanů) pevně zakotvena. Musíme až závidět Dalmatincům, když pročítáme na příklad dokonale stylisovaný testament zadarského převora Ondřeje z r. 918 (čís. 21), pod přímým vlivem notářských instrumentů neméně skvěle stylisovanou listinu krále Zvonimíra na tržní svobodu měšťanů na ostrově Brači z r. 1078 (124), uzavřenou datum *per manus* a koroborační formulí Zvonimírova notáře Řehoře, nebo do třetice další podobnou listinu Zvonimírova z téhož roku se skriptum a testes formulí králova notáře Theodora ve prospěch kostela ve Splitu (čís. 126). Poněkud jinou tvárnost má imunitní listina zadarského biskupa pro klášter Panny Marie (čís. 159). Charakteristická forma notářského instrumentu s datem v čele je sice i tu dodržena (tak, jak u nás vidíme opětovně v 12. století), závěr tu však tvoří plně vyvinutá klatba. Záhy na to (pod čís. 163 z r. 1095) setkáváme se konečně s profesním listem budoucího biskupa Krkského, v němž není ani stopy po vzoru notářského instrumentu, a který je možno označit přímo za období s našim domácím (?) tak zv. profesním listem Vojtěchovým. Jak patrně, nejsou tedy jen rozdíly mezi listy dalmatským a našim domácím materiálem a souvislostí, dané tam i zde působícím vlivem institucí práva kanonického.

J. Šebánek

Mária Bielińska, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII. wieku*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, str. 387 textu + 11 stran reprodukcí.

Polská diplomatická literatura je, srovnáme-li ji s produkci naší, poměrně velmi hojná. Obsahuje několik podstatných moderních syntetických prací, z nichž nejednodušší místo zaujímaly do poslední doby dvě: St. Kętrzyńskiego, *Zarys nauki w dokumencie polskiem wieków średnich*

z r. 1934 a Karola Maleczyńskiego, *Zarys dyplomatyki polskiej wieków średnich z r. 1951*. K nim se nyní řadí práce třetí shora uvedené.

Všechny tři práce spolu tématicky i látkově souvisejí, respektive vzájemně na sebe navazují. Jsou také názorným dokladem vývoje diplomatické metody podmíněného různým přístupem k diplomatickému materiálu v posledních třiceti letech našeho století. Práce Ketrzyńského stojí na pozicích juristické metody ovládnuté v převažující míře diplomatické badání mezi dvěma světovými válkami. Základní otázkou tu je právní postavení polské listiny XII.—XV. století a její vznik. K. Maleczyński položil do centra svého badání otázku postavení kancelářů jednotlivých vládnoucích knížat a králů na teritoriu dnešního Polska ve XII. a XIII. stol. I on je sice v převážné míře poplatný metodě juristické, přece však aspoň v některých případech doplňuje výsledky takto získané závěry, k nimž došel srovnáním stylu a písma příslušného diplomatického materiálu.

Práce Bielińské je dalším krokem v přechodu od juristické metody k diplomatické, i když metody diplomatické ještě zdaleka neužívá důsledně. Příčiny, proč tomu tak je, vidím aspoň dvě.

Především Bielińská podlehla vzoru svých předchůdců ve stavbě práce. Neodvážila se ji postavit na ryze diplomatickou bási v tom smyslu, že by vyšla důsledně od rozboru písma a stylu a teprve na jeho základě by řešila otázky vztahující se k činnosti jednotlivých členů kancelářů, až by došla k obrazu kanceláře jako vrcholného správního úřadu, z něhož by jí vyplynulo zcela jasně i právní postavení listiny ve zkoumaném období. Poněvadž postup její práce je ve shodě s jejími vzory opačný, vzbuzuje někdy v čtenáři dojem, že diplomatický rozbor je tu věcí formální, který pro poznání činnosti kanceláře a jejich produktů přináší jen velmi málo. Přitom je však třeba konstatovat, že Bielińská založila diplomatický rozbor v mezích svých možností (o nichž viz ještě níže) velmi široce, probírala téměř všechny diplomatický materiál ze zkoumaného teritoria, neboť si nevšímalá jen písemnosti velkopolských knížat ve XIII. stol., nýbrž také listin arcibiskupů hnězdenských a biskupů poznańských. Ty pak hodnotí nejen z hlediska jejich vydavatelů, nýbrž i — a to je třeba zvláště zdůraznit — z hlediska jejich příjemců a tak dochází k poznání diplomatické činnosti v různých klášterních střediscích benediktínských a cisterciáckých ve Velkopolsku.

Pročteme-li celou práci Bielińské, pochopíme však, proč se neodvážila učinit jejím východiskem důsledně diplomatický rozbor písemnosti. Tak se dostáváme k druhé výše avisované příčině struktury její práce. Bielińská se totiž nemohla bezpečně zachytit v grafickém rozboru písemnosti, poněvadž z veškeré látky, kterou má k dispozici, se zachovalo sotva 50 % originálů, respektive fotografií originálů zničených v této válce, které chová Katedra a Ústav archivistiky a pomocných věd historických UJ v Krakově. Projdeme-li četné tabulky, v nichž jsou zachyceny skupiny listin, ať již v okruhu panovníckých, biskupských či klášterních kancelářů, vidíme, jak málo listin je vždy psáno touž rukou a jak pestrý grafický obraz se nám v nich naskytne. Diplomatický rozbor je pak zakotven převážně jen ve srovnání stylu, které je v případě, že nemůže vycházet z grafického rozboru, často velmi nejisté. Bielińská se pokusila o určení diktátů jednotlivých notářů, třebaže by — a tu mám na mysli kancelář především panovníckou — někdy snad bylo opatrnější spokojit se prostě jen se stanovením diktátů kancelářského. Ten je totiž vskutku pro listiny velkopolských panovníků zkoumaného období typický především v celkové stavbě listiny. Zcela odlišně od současných listin panovníků českých stojí totiž za stereotypní invokací „in nomine Domini amen“ arengy formulářového typu, kterých užívají nejrozličnější notáři knížecí kanceláře po celé XIII. století. Na tyto arengy navazuje teprve intitulace a ostatní části listinného formuláře. Proto je nesnadné vypreparovat individuální diktát a není to ani nutné; zjištění, že listina vznikla v kanceláři, je pro její hodnocení zcela postačující. Bielińská si tak svou snahou práci jen ztížila a zároveň jí dala do ruky zbraň odpůrcům diplomatické metody, kterých je stále ještě mezi medievisty značný počet. Při obtížnosti rozlišení individuálních diktátů nemůže ovšem překvapit, jak často se Bielińská rozešla ve svých závěrech se svými předchůdci, kteří ovšem také nebyli jednotní. I když možno přiznat, že k jejím korekturám došlo po mnohem podrobnějším rozboru a při mnohem hlubší znalosti celkového materiálu, přece ani jejím výsledkům při stylistickém rozboru není možné přiznat vždy absolutní správnost. Dokladem toho budiž to, jak Bielińská charakterizuje styl notáře knížete Boleslava — Matěje. Nejprve zcela správně konstatuje, že arengy nejsou jeho dílem, nýbrž že užíval areng kancelářských, v dalším však mu přisuzuje dva typy promulgací, o nichž musí jinde přiznat, že jich užívali i další notáři téhož vydavatele — Mikuláš a Svjatoslav. První z nich působil současně s Matějem, druhý byl jeho nástupcem. Všem nesnázím, k nimž autorka musela dospět, by se však vyhnula, kdyby se postavila, jak již bylo výše řečeno, na stanovisko jednotného kancelářského diktátu. Tím ovšem nechci říci, že všude tam, kde je možné individuální styl jednotlivých notářů zjistit, má se od jeho zjišťování upustit a spokojit se jen obecným konstatováním stylu kancelářského. Kancelář česká např. v šedesátých letech, o něž v práci Bielińské jde, byla plně založena na individuální práci jednotlivých notářů a teprve o třicet let později

přecházela postupně a ještě ne v tak typické podobě jako kancelář velkopolská k jednotnému stylu kancelářskému.

Osoba notáře Matěje je však zajímavá i jiným způsobem a zasloužila by zajisté zvláštního samostatného zpracování. Z oddílu věnovaného klášterním skriptoriím se o něm totiž dovíme, že pocházel z grafického prostředí benediktinského kláštera v Lubinu a že dokonce padělal pro svůj klášter několik listin (podle tabulky 5 kusů), z nichž některé se svým datem hlásí do druhé poloviny 12. stol. V českém prostředí známe zatím jen jeden případ, kdy královský notář Jan padělal jednu listinu pro svůj mateřský ústav — vyšehradskou kapitulou, avšak až v době, kdy opustil královskou kancelář. Naproti tomu notář Matěj, usuzujeme-li správně z výkladů Bielińské, mohl padělát pro svůj klášter i v době, kdy zastával notářský úřad. Listinu KDW č. 413 by bylo možno dokonce prohlásit za kancelářský padělek, neboť je z r. 1265. Její vznik však není (viz str. 228) do té míry jasný, abychom mohli považovat tuto domněnku za prokazatelnou.

Stejně tak jako v českém prostředí i v prostředí velkopolské je listin, jež vydali biskupové u srovnání s listinami panovnickými podstatně méně. Poněvadž se však obě diplomatická prostředí, jimiž se Bielińská zabývá (hnězdenské a poznańské), podílela velmi významně také na vyhotovení panovnických listin jim určených, měla tu autorka k dispozici slušnou skupinu listin, které bylo lze podrobit diplomatické kritice. I počet listin dochovaných v originálech je tu příznivější, což ovlivnilo i výsledky grafického rozboru. Bielińská tu rozlišila pro léta 1225—1300 šest rukou prokazatelně hnězdenských, z nichž však na základě přiložených ukázek lze soudit, že vytvořily písařskou školu. Stejně tak nelze stanovit ani typický styl pro hnězdenské prostředí. Listiny panovnické, které tu vznikly, zachovávají stavbu knížecích listin vzniklých v kanceláři, vykazují však jiné typy formulářových areng. Zatím co písaři listin arcibiskupů hnězdenských zůstali anonymní, podařilo se autorce u biskupů poznańských přiznat ruku jednotlivým členům poznańské kapituly. Také ve skriptoriích klášterních určila autorka řadu písařů, kteří se podíleli na vyhotovení listin, a stanovila, do jaké míry byli závislí na kancelářském diktátě.

Práci uzavírá velmi cenná příloha, obsahující registry listin na předních stránkách diplomaticky zpracovaných. Vzorem těmto registům bylo, jak také autorka v předmluvě přiznává, známé a osvědčené Repertorium Z. Budkové i publikace novější A. Gaşiorowského. Jednotlivé kusy jsou seřazeny do několika skupin podle vydavatelů. Zahajují listiny knížete Přemysla, po nich následují listiny Boleslavovy; další celek tvoří listiny hnězdenských arcibiskupů a další poznańských biskupů. Vypadly listiny ostatních vydavatelů, především šlechticů, zřejmě proto, že žádný z nich nevydal víc než po jedné listině. Přesto snad i tyto listiny mohly být v registáři zachyceny již proto, že se o nich v práci hovoří (viz např. str. 203, kde se mluví o šlechtických listinách KDW č. 342 a 362).

Registář listin je pracován velmi přesně a odpovědně; v poznámkovém aparátu jsou nejcennější odstavce, věnované vzniku listiny. Obsahují jednak výsledky starší literatury, jednak výsledky, k nimž dospěla Bielińská. Z těchto údajů si teprve uvědomujeme v plné šíři to, co bylo již výše řešeno, jak často se názory jednotlivých badatelů liší v základních otázkách kancelářského či přijemeckého původu listin, resp. v listinných falsech, vzájemně nebo s názory autorčinými.

Na registovou část navazuje otisk plných textů 17 kusů dosud netištěných. Dílo pak uzavírá katalog písařských rukou. Tu stejně tak jako v českém CDB IV jsou podány výseky jednotlivých istin, na nichž jsou demonstrovány písařské ruce jednotlivých notářů kanceláří obou panovníků, notářů arcibiskupských a biskupských a písařů skriptorií přijemeckých, pokud se vyskytnou víc než dvakrát. Bylo by však žádoucí, aby v podobných pracích (stejně to tedy platí i pro další svazky CDB) byly podávány — i když ve výsecích — všechny dochované listiny nejen proto, aby mohly být překontrolovány závěry autorů, nýbrž spíše proto, aby bylo lze stanovit širší měřítko pro poznání, jak daleko lze v kterých prostředích ještě mluvit o písařské ruce totožné a kdy je již třeba soudit na ruku příbuznou (viz např. u Bielińské vzor 18, 19).

Posuzujeme-li práci M. Bielińské ve srovnání s jejími předchůdci, musíme doznat, že Bielińská se jim čestně postavila po bok, že v mnohém dovedla především na základě grafického a stylistického rozboru vědomostí o velkopolské listině posunout kupředu. Její práce je dobrou přípravou k moderní edici velkopolských listin a Bielińská je zajisté povolána k tomu, aby se této edice ujala. Práce přináší také řadu podnětů českému diplomatikovi pro srovnání diplomatických zařízení velkopolských a českých. Na jedné straně se tu projevují markantní shody (např. ruka písaře Konrada a našeho Viléma přibližně z téže doby) na druhé straně však diametrální rozdíly (např. závěrečná notářská formule v panovnických listinách, která nemá v českém prostředí obdobu). Z tohoto hlediska se k práci Bielińské český diplomatik jistě ještě častěji vrátí.

*

Již po napsání referátu nám bylo zasláno laskavostí profesora A. Gieysztor 100 kusů fotografií polských listin XII. a XIII. století jako ekvivalent za souhrn našich listin, který jsme poskytl před nedávnem Historickému ústavu varšavské university. Tento soubor, který vybrala a k němuž napsala průvodní komentář M. Bielińska, jednak přispěl k tomu, že bylo možno ověřit blíže výsledky její práce, jednak potvrdit závěr referátu, že k listinám polským se český diplomatik bude častěji vracet. Jen zcela povrchní jeho prohlídka vzbuzuje řadu námětů, které směřují ke srovnání rukou kancelářských písařů na jedné straně a rukou příjmeckých, především cisterciáckých klášterů na straně druhé. Některé ruce písařů původu cisterciáckého se řadí zcela zřetelně k cisterciákům našim a možno říci středoevropským, u jiných je jejich cisterciácký původ pro českého badatele značným překvapením. U listin, pocházejících z kanceláře knížat velkopolských, udivuje jejich prostota a jednoduchost písma. Souvislosti tu proto nacházíme jen s těmi našimi písaři a notáři, kteří užívali písma téměř bez ozdob a poněkud neurovnaného (Jan, Vilém). Je ovšem nepochybné, že teprve bližší a systematictější srovnání listin českých a polských přinese pozitivní výsledky, které osvětlí grafický vývoj jak listiny české tak i polské hlouběji než to bylo dosud možné.

Proto jsme také velmi vřele uvítali tento nesporný přínos do naší diplomatářové sbírky.

S. Dušková

Zur Frage der Besiedelung Südböhmens hat einige neue Beobachtungen A. Wagner (Linz) in seinem kurzen Aufsatz, *Missions- und Kulturtätigkeit der Benediktiner von Niederaltaich — Ostrov in Südböhmen, Geschichte der Ost- und Westkirche in ihren wechselseitigen Beziehungen* Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS Cyrilli et Methodii anno 1963 celebrati S. 51—54 gemacht. Seine Beobachtungen tangieren die Kolonisationstätigkeit des vom niederbayrischen Mutterkloster in Niederaltaich besiedelten böhmischen Klosters Ostrov. Dieses Kloster veranlaßte die Errichtung eines Priorats bei der dem Hl. Johannes dem Täufer geweihten Kapelle in Zátoň unweit Kromau. Zátoň fungierte dann bereits anfangs des 13. Jdts (und demnach nicht erst später wie noch Sedláček angenommen hat) als Zentrum einer regen wirtschaftlichen sowie kulturellen Kolonisationstätigkeit. Es kam zur Ansiedelung von tschechischer Bevölkerung sowie zur Errichtung von Kapellen in Malšín, Ostrov und in einem heute unbekanntem Waldgebiet namens Drahuň.

S. Dušková

P. Zaoral, *K zakládacím listině hradištského kláštera z r. 1078* (ČSČH 16 (1968), str. 275—283).

O článku rozsahem nevelkém píšu obsírnější zprávu, abych dokumentoval své přesvědčení, že každý příspěvek, věnovaný české diplomatice přemyslovské si zaslouží, už pro stále ještě nepostačující jejich počet, pozornost. Předmětem článku je známá G. Friedrichem v I. svazku CDB pod čís. 79 vydaná listina vévodů Otty pro Klášterní Hradisko (O), respektive některé otázky této listiny se týkající. Zaoral se snaží především dovodit, že podezření proti O vyslovené Fialou není oprávněné, v závěru pak shrnuje do čtyř bodů „okruhy otázek“ jimiž by se podle jeho soudu mělo příští badání zabývat jak pokud jde o O tak i o skupinu listin Vratislavových s O časově blízkých. Omezím se tu na několik poznámek k otázkám právě naznačeným za předpokladu, že čtenář těchto řádků příspěvek Zaoralův zná.

a) Mluví-li Zaoral (str. 276) jako o „novém prameni základní důležitosti“ o notářském instrumentu z r. 1640 (I), obsahujícím text O, třeba říci, že tento ramen už znala (a také ho užila) r. 1961 Irena Hrabětová-Bubová ve své diplomní práci, věnované archivu a listinám hradištským. Tuto skutečnost z příspěvku Zaoralova nelze vyčíst, třebaže se na práci Hrabětové odvolává (pozn. 15). Odvolání se totiž týká jiné věci. Mám za to, že by tu byla na místě větší přesnost. Viz ostatně i dále.

b) Hradištský rukopis, psaný „gotico caractere“ (str. 276), není nyní už několik let tak „nezvěstný“, jak má Zaoral za to. Máme totiž laskavostí hned dvou badatelů (dr. Dolisty a dr. Marsiny) snímky celého tohoto rukopisu, nadepsaného „*Liber monasterii Gradicensis privilegiorum, transactionum, contractuum, compositarum litium et limitarium aliorumque literarum instrumentorum, quae in archivo eiusdem monasterii in suis originalibus, vidimis et copiis simplicibus reperiuntur, vel etiam in hoc libro suis sub paginis, numeris et annis inscripta sunt*“. Tímto rukopisem (H) v celku se tu ovšem nehodlám zabývat. Stačí těchto několik zjištění: H čítá na 140 folií, jeho jádro tvoří část, pocházející graficky z 15. stol. Další a další opisy k tomuto jádru přibývaly ještě v 17. stol. V čele H je nesmírně zajímavý notářský instrument, datovaný 28. února 1583. V instrumentu se vykládá o tom, jak H vznikl i jaké byly jeho osudy (zjišťuje se na příklad, že jej vzal do svých rukou sám král Vladislav). Je mimo jakoukoli pochybnost, že H je